

OD CHARLESA FOURIERA DO PAOLO SOLERIEGO - PRZEMIANY W SPOSOBIE KSZTAŁTOWANIA STRUKTUR OSIEDLI MIESZKANIOWYCH NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Piotr Kania

Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska, ul. B. Prusa 53/55, 50-317 Wrocław
E-mail: piotr.kania@pwr.wroc.pl

FROM CHARLES FOURIER TO PAOLO SOLERI - TRANSFORMATION OF METHODS OF FORMING HOUSING STRUCTURES OVER CENTURIES

Abstract

As a result of spatial and social transformations, caused by the second industrial revolution, in overpopulated European cities, the existing norms had to be changed and new spatial structures had to be formed. These activities had to contribute to releasing man from the crowded and full of smoke urban areas. The transformations of ways of projecting new housing units raised attention to the aspects of the better quality of living space, seen not only as their spatial form, but also as their shape and furnishing, which would result in positive effects on social processes. The work presents the outline of the development of settlements, from the early nineteenth-century forms of the theoretical treaties, through the defined rules of forming settlements at the beginning of the XX century, until the presentation of the contemporary trends in their forming. The defined nowadays new terms, such as „New Urbanism” or „Arcology”, have become doctrines of ways in formation of new housing structures. However, they are by no means the final solutions - to understand that, we should look in the past and consider the multitude of the solutions designed so far.

Streszczenie

W wyniku przemian przestrzenno - społecznych spowodowanych drugą rewolucją przemysłową w przeludnionych miastach ówczesnej Europy zaszła potrzeba przemianowania istniejących norm i wyznaczenia nowych struktur przestrzennych. Działania te miały przyczynić się do uwolnienia człowieka od zatłoczonych i zadymionych organizmów miejskich. Przemiany w sposobach projektowania nowych zespołów mieszkaniowych zwracały uwagę na aspekty jakości miejsca zamieszkania, upatrywanej już nie tylko w formie ukształtowanej przestrzeni, ale również w takim ich kształcie i wyposażeniu, który spowoduje pozytywne oddziaływanie na procesy społeczne. W pracy przedstawiono ogólny zarys rozwoju osiedla, od jego początkowych, XIX-wiecznych form w postaci traktatów teoretycznych, poprzez określenie zasad ich kształtowania na początku XX wieku, aż po przedstawienie współczesnych kierunków w ich formowaniu. Zdefiniowane ówczesne terminy w urbanistyce, takie jak „New Urbanism” czy „Arkologia”, stają się doktrynami w sposobie kształtowania nowych form mieszkalnych. Nie stanowią one jednak rozwiązań ostatecznych - by to zrozumieć, należy spojrzeć w przeszłość, rozpatrując mnogość ukształtowanych dotąd rozwiązań.

Keywords: social settlements, the neighborhood unit, housing units

Słowa kluczowe: osiedle społeczne, jednostka sąsiedzka, zespoły mieszkaniowe

WPROWADZENIE

Pomimo zachodzących na przestrzeni wieków przemian cywilizacyjnych, których wyrazem jest sposób formowania ośrodków osiedleńczych wraz z ich całą strukturą powiązań endogenicznych i egzogenicznych, niewątpliwie główna rola miasta pozostała wciąż ta sama - zapewniać swoim mieszkańcom możliwość realizacji podstawowych pragnień, w tym pragnienia bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania [12].

Jeszcze przed rokiem 1800 większość miast ówczesnego świata nie przekraczała liczby pięciu tysięcy mieszkańców, a obszary mieszkaniowe składały się w przeważającej mierze z domostw w formie pojedynczych domów na indywidualnych działkach. Zmiany nadeszły wraz z XVIII-wieczną rewolucją przemysłową, którą zapoczątkował James Watt, konstruując pierwszą maszynę parową. Nikt wówczas nie przypuszczał, iż uwolnienie ówczesnych ośrodków przemysłowych od stałych miejsc pozyskiwania energii spowoduje tak znaczące przemiany przestrzenno - społeczno - ekonomiczne. Świat wkroczył w okres wzmoczonej urbanizacji. W konsekwencji bardzo szybko pojawiła się potrzeba przededefiniowania i sformułowania nowych doktryn urbanistycznych dotyczących prowadzenia nowej polityki przestrzennej miasta wraz z nowymi kierunkami w sposobie kształtowania środowiska mieszkaniowego¹. W szczególności niepokojące stawały się zależności społeczne i sytuacja higieniczna mieszkańców przeludnionych terenów mieszkaniowych [2].

Osiedle jako usystematyzowana, mieszkalna struktura funkcjonalno - przestrzenna zostało zdefiniowane dopiero na początku XX wieku przez niemieckich architektów: W. Groupisa, O. Haestera, H. Scharouna i B. Tauta, którzy rozpoczęli kształtowanie zespołów mieszkaniowych wyróżniających się z reszty tkanki miejskiej, stanowiących spójne jednostki osiedlowe [11]. Pomimo względnie ustalonych zasad kształtowania osiedli, sprawia nie lada trud sformułowanie jednoznacznej definicji tej struktury przestrzennej. Można jednak przyjąć, iż „*osiedle jest to nieduży, względnie wyodrębniony zespół mieszkaniowy*”² [3]. Sama

ewolucja form zespołów mieszkaniowych przeszła długą drogę na przestrzeni wieków. W celu pełniejszego zrozumienia, czym są osiedla, należy przyrzeć się historii ich kształtowania, włączając w to obecne kierunki w polityce mieszkaniowej.

1. POCZĄTKI KSZTAŁTOWANIA STRUKTUR MIESZKANIOWYCH TYPU OSIEDLOWEGO

Wraz z chaotycznymi przemianami przestrzennymi, będącymi następstwami XVIII-wiecznej rewolucji przemysłowej, następowało ciągłe pogarszanie się warunków egzystencji mieszkańców, którzy napływając do miast z nadzieją znalezienia lepszego życia, wpadali w sidła rozwijającego się kapitalizmu [5], [2]. Nic też dziwnego, że przemiany te musiały doprowadzić do próby znalezienia lekarstwa na wciąż pogarszający się stan rzeczy³.

Pierwsze wizje, jakie miały stać się lekiem na pogarszające się warunki mieszkaniowe, wypłynęły od reformatorów społecznych, którzy upatrywali uzdrowienie dużych miast przez tworzenie utopijnych osiedli mieszkalnych, opartych na kolektywizacji życia ich mieszkańców. Do pierwszych propagatorów tego typu przedsięwzięć należy zaliczyć francuskiego myśliciela Charlesa Fouriera oraz angielskiego przedsiębiorcę Roberta Owena [11]. Fourier swoją wizję społeczności idealnej, którą przedstawił w 1830 roku, upatrywał w tzw. Falangach, składających się z 1620 osób zamieszkujących w pałacu nazywanym Falansterem. Zakładał w niej, że życie społeczności ma opierać się na heterogeniczności jej mieszkańców przy jednoczesnej kolektywizacji większości działań społecznych, w tym jednostki pracy opartej na rolnictwie. Robert Owen z kolei idealną organizację widział w strukturach przestrzennych w formie budowli opartych na rzucie kwadratu, gdzie okalające budynki przeznaczone były na funkcje mieszkalne i usługowe, natomiast we wnętrzu mieściły się budynki do użytku całej społeczności danej jednostki. Wizja Owena opierała się na tworzeniu tzw. wsi przemysłowych⁴, które miały unifikować walory wiejskie-

¹ H. Skibniewska sformułowała definicję środowiska mieszkalnego rozumianego jako „*nie tylko konfigurację przestrzenną mieszkań i budynków, lecz również konfigurację stosunków społecznych, w których o satysfakcji odbiorców decyduje wiele czynników jednocześnie*”, cyt. s. 11 [8].

² Liczne definicje osiedla przedstawił B. Jałowiecki w pracy „Osiedle i miasto”. Sam autor uważa, że przytoczona definicja sformułowana przez J. Ziolkowskiego jest najprostszą, a przy tym najbardziej precyzyjną [3] s. 16-17, cyt. s. 17.

³ W. Ostrowski uważa ten okres za moment rozpoczęcia współczesnej urbanistyki, która „*mogła narodzić się dopiero po pojawieniu się nowoczesnego miasta – wytworu cywilizacji przemysłowej*”, cyt. s. 12 [5].

⁴ W I połowie XX wieku w ówczesnych krajach ZSRR głośno propagowane były doktryny urbanistyczne, które dążyły do zniwelowania różnic pomiędzy strukturami miasta i wsi, widząc w takim postępowaniu jedną z głównych dróg do poprawy polityki przestrzennej [2].

go życia z funkcjami przemysłowymi, co miało stanowić alternatywę dla ówczesnych zadymionych miast.

Koncepcje R. Owena i Ch. Fouriera nie doczekały się swoich realizacji w formach, jakie zakładały ich projektanci⁵. Jednak były to wizje, które odgórnie miały narzucać danej społeczności swoje określone założenia. Nie ulega wątpliwości, że wdrożenie tego typu przemian społecznych i mimowolne poddanie się ludności zakładanej organizacji bytu było zadaniem nierealnym [3].

Kolejnym etapem ewolucji w sposobie kształtowania zespołów mieszkaniowych było zakładanie przez XIX-wiecznych przedsiębiorców tzw. osiedli patronalnych, które były lokalizowane przy fabrykach. Przedsiębiorcy szybko zauważyli, iż pozytywny stan psychofizyczny pracowników, wynikający w dużej mierze z dobrych warunków mieszkalnych, zwiększa efektywność prosperowania danego zakładu. Dlatego też najwięcej zmian na kanwie strukturalno-przestrzennej osiedli przyniosły próby zhumanizowania przestrzeni mieszkalnej przez wprowadzanie terenów zielonych, jak również nie stosowanych dotąd elementów społecznych, takich jak szkoły, kościoły, szpitale. Do pionierskich osiedli tego typu należało osiedle Saltaire założone przez angielskiego producenta Tytusa Salta w 1852 roku. W osiedlu, obok prostych domów mieszkalnych z ogródkami, znalazło się pełne wyposażenie w podstawowe usługi, jak szpital, kościół, szkoła czy sklepy. Zakład z osiedlem zlokalizowano przy rzece, gdzie znajdowały się rozległe obszary zielone, co umożliwiało mieszkańcom stały kontakt z obszarami rekreacyjnymi. Gdy mowa o osiedlach patronalnych nie można zapominać o osiedlach takich, jak Port Sunlight w Liverpoolu czy osiedle zakładów Kruppa w Essen, które stanowią sztandarowe przykłady rozwiązań tego typu.

Niewątpliwie wprowadzenie przez ówczesnych przedsiębiorców takich organizacji przestrzeni mieszkalnych wyznaczyło nowy kierunek w krystalizującej się urbanistyce tamtego okresu, ukazując podstawowy zakres elementów wyposażenia osiedla odpowiadający potrzebom społeczeństwa epoki industrialnej.

2. WIEK XX JAKO OKRES ROZWOJU OSIEDLI SPOŁECZNYCH

Początek XX wieku przyniósł rozwój koncepcji organizacji osiedli mieszkaniowych, które poprzez strukturę funkcjonalno - przestrzenną dążyły do zaspokojenia indywidualnych potrzeb mieszkańców, a samo osiedle nabrało charakteru nie tylko przestrzennego, ale przede wszystkim społecznego.

Pierwsza koncepcja miasta - osiedla jutra została nakreślona w 1898 roku przez angielskiego stenografa Ebenezera Howarda, który sposób uzdrowienia pogarszającej się sytuacji społeczno - przestrzennej angielskich miast widział w tworzeniu tzw. miast-ogrodów [3],[12]. Miasta-ogrody miały być samowystarczalnymi strukturami osiedleńczymi, opartymi w swej strukturze na rzucie okręgu, z radialnym podziałem przestrzeni, gdzie każdy z sześciu przewidywanych pierścieni przeznaczony był na inne funkcje. W centralnym punkcie autor przewidywał ogród z otaczającymi go usługami społeczno - kulturalnymi, natomiast strefa mieszkaniowa, składająca się z dwóch pierścieni zabudowy, przedzielona była pasmem zieleni parkowej, gdzie autor przewidywał lokalizację szkół, kościołów oraz placów zabaw dla dzieci. W myśli E. Howarda dostrzega się nie tylko pierwsze próby podziału miasta na strefy funkcjonalne, ale również sposób na zapewnienie mieszkańcom odpowiednich warunków życia. Poprawa ta miała polegać nie tylko na wprowadzeniu licznych obszarów zielonych, odpowiedniego wyposażenia w usługi wraz z kształtowaniem miejsc centralnych będących założeniem przestrzeni integralnych⁶ danych społeczności, ale również na odpowiednim stosunku mieszkańców do ilości miejsc pracy. Każde z miast - ogrodów miało być satelitą miasta centralnego - tym samym E. Howard kształtował pierwszą wizję zdecentralizowanej struktury osadniczej opartej na miastach centralnych z ośrodkami wspomagającymi. Pierwszymi realizacjami wizji Howarda były utworzone miasta Letchworth - autorstwa B. Parkera oraz R. Unwina - w 1904 r. oraz Welwyn z 1920 r., będące satelitami Londynu. Projekty miast i osiedli powstające w duchu założeń mia-

⁵ Rober Owen częściowo zrealizował swoją wizję, zakładając w Stanach Zjednoczonych osadę New Harmony, niestety, po niedługim czasie próba zakończyła się niepowodzeniem.

⁶ A. Wallis tak tłumaczy pojęcie przestrzeni integralnej: „Przestrzeń integralna stanowi obszar kumulacji i koncentracji rozmaitych wartości – ekonomicznych, artystycznych, sakralnych, kulturowych. Między innymi w postaci łączenia z daną przestrzenią określonych zwyczajów, zachowań i sytuacji” cyt. s. 37 [10].

sta-ogordu rozmijały się często z założeniami i formą przestrzenną, jaką nakreślił autor [5], jednak sam E. Howard uważał, iż są to raczej sugestie projektowe, a nie szablony wg jakiego należało je tworzyć.

Jedną z pierwszych wizji formy osiedla, jako wyodrębnionego obszaru przestrzeni miejskiej o charakterze mieszkalnym wyrosła na gruncie urbanistyki miast amerykańskich. Sformułowana przez Clarena Artura Perry'ego w 1923 roku tzw. formuła „jednostki sąsiedzkiej” (neighbourhood unit) została po raz pierwszy opublikowana w 1929 roku⁷, jednak pełnego zdefiniowania i określenia doczekała się dopiero w 1939 roku w dziele samego autora pt. *Housing for the machine age*. Idea „jednostki sąsiedzkiej” oparta została na sześciu podstawowych postulatach: ograniczenia wielkości uzależnionej od możliwości utworzenia szkoły podstawowej; wyodrębnienia przestrzennego poprzez główne ulice ruchu kołowego; tworzenie na terenie osiedla zwartej systemu przestrzeni zielonych; tworzenie wyraźnego centrum z usługami kulturalno - oświatowymi; lokalizowanie lokalnych sklepów wzdłuż ograniczających ciągów jezdnych; kształtowanie wewnętrznej sieci ulic o charakterze lokalnym i dojazdowym, ograniczających ruch kołowy wewnątrz jednostki [6]. Główną funkcją, jaką miała spełnić, obok zapewnienia dobrych warunków mieszkaniowych, była próba odtworzenia w dużych strukturach miejskich, społeczności lokalnych o cechach typowych dla mniejszych społeczności wiejskich bądź małomiasteczkowych. Dlatego też zakładany model stał się koncepcją nie tylko przestrzenną, ale przede wszystkim socjologiczną.

Przy opisywaniu amerykańskich koncepcji osiedlowych nie można zapominać o innowacyjnym projekcie osiedla Radburn w stanie New Jersey, zaprojektowanym w 1928 roku przez C. Steina oraz H. Wrighta. Osiedle dla przeszło 25 tys. mieszkańców⁸ stanowiło pierwsze rozwiązanie, gdzie przewidywano jedno auto na jedną rodzinę. Większość osiedla została zaprojektowana w formie zabudowy jednorodzinnej w układzie gronowym [1], do której dojazd pojazdami mechanicznymi odbywa się od tylnej strony budynków, natomiast elewacja frontowa, gdzie

znajduje się główne wejście do budynku, zwrócona jest w stronę otwartych przestrzeni zielonych. Na terenie wewnętrznych przestrzeni zlokalizowane były ośrodki oświaty oraz sportu przeznaczone dla mieszkańców. Również przejścia przez ulice odbywały się dwupoziomowo, co umożliwiło praktycznie całkowite oddzielenie ruchu pieszego od kołowego. Osiedle Radburn zaprezentowało również pewnego rodzaju rozwinięcie idei Perry'ego. Całe osiedle było podzielone na trzy strefy oparte na jednostce szkolnej, jednakże ze względu na zastosowanie całkowitego rozdzielania ruchu pieszego od kołowego nie wydzielono ich czytelnie przez układ drogowy, jak to miało miejsce w jednostce Perry'ego. Delimitował je promień dostępności do każdej ze szkół podstawowych. Promienie zasięgu szkół nachodziły na siebie, a w miejscu ich nałożenia przewidywana była lokalizacja centrum ze szkołą średnią [11].

W tym samym czasie w krajach europejskich⁹ rozpoczyna się okres poszukiwania nowej formy zabudowy osiedlowej. Nowe formy organizacji osiedli mieszkaniowych wyłyły w głównej mierze z Niemiec, gdzie w latach 20. wciąż wzrastający poziom ubóstwa społecznego spowodował wielki deficyt mieszkań dla ludności słabiej uposażonej. W celu poprawy sytuacji szukano rozwiązań, które zautomatyzują i przyspieszą procesy zakładania nowych osiedli przy jednoczesnym zapewnieniu bardzo dobrych warunków środowiskowych. I tak, na początku lat 20. w kręgu architektów tamtego okresu jak Walter Gropius, Ernst May bądź Bruno Taut, zrodził się nowy kierunek w kształtowaniu zespołów mieszkaniowych nazywany, funkcjonalizmem [5], [9]. Nowe zespoły mieszkaniowe powstające z elementów powtarzalnych i kształtowanych w układzie liniowym¹⁰ stały się osiedlami, które z punktu widzenia zapewnienia minimum egzystencjalnego, w najprostszy i najtańszy sposób realizowały ówczesne potrzeby. Zakładane osiedla charakteryzował prosty i schematyczny układ, który przy jednoczesnej możliwości ulokowania dużej liczby mieszkańców (uzależnionej od wysokości proponowanej zabudowy) zapewniał bardzo dobre warunki nasłonecznienia, przewietrzania osiedli,

⁷ Alternatywą dla koncepcji Perry'ego były zaproponowane przez urbanistów ówczesnego ZSSR dwie odmienne koncepcje: domu – komuny oraz idea linii osadniczej [2], s. 203.

⁸ Osiedle nie doczekało się całkowitej realizacji.

⁹ Na początku XX wieku Holandia stała się krajem przodującym w zakładaniu nowych osiedli mieszkaniowych, w dużej mierze przyczyniło się do tego wydane prawo mieszkaniowe, które obarczało państwo przyznawaniem pożyczek na cele związane z budownictwem mieszkaniowym, [5], s. 52.

¹⁰ Sposób zabudowy, sytuujący zabudowę mieszkalną prostopadle do ulic, przeważnie w powtarzalnej formie kubaturowej, w identycznych odległościach pomiędzy kolejnymi budynkami – budynki sytuowane najkorzystniej względem stron świata [5].

jak również unikał zamkniętych, dusznych podwórzy, typowych dla XIX-wiecznej zabudowy czynszowej. Do sztandarowych przykładów zaprojektowanych osiedli w układzie liniowym należy zaliczyć osiedle Damerstock z 1928 roku autorstwa W. Gropiusa oraz niezrealizowane osiedle Ernesta Maya - Goldsteina z roku 1929 [5]. Niestety, pomimo licznych pozytywnych aspektów proponowanych rozwiązań, osiedla tego typu można uznać za struktury nieprzyjazne rozwojowi społecznemu, gdyż cytując za Władysławem Czarneckim: „*Wszechwładna monotonia, nuda i szablon wytwarzają nastrój wręcz odrażający i antyhumanitarny. Trudno w tych warunkach organizować życie socjalne mieszkańców*” [1].

Mówiąc o rozwoju form osiedla, nie można zapomnieć o roli, jaką odegrały Międzynarodowe Kongresy Architektury Nowoczesnej (CIAM), które od roku 1928 skupiały w swoich kręgach największych architektów tamtej epoki, takich jak: Le Corbusier, W. Gropius, E. May, S. Giedion¹¹. Na każdym z organizowanych kongresów podejmowano temat sposobu kształtowania współczesnych miast i osiedli, a syntezę głównych postulatów i wniosków zawarto w tzw. „Karcie Ateńskiej”, powstałej podczas IV Kongresu CIAM w Atenach w roku 1933. Większość postulatów zawartych w „Karcie Ateńskiej” doprowadziła jednak do uznania, że najodpowiedniejszą formą zabudowy osiedlowej, która w najefektywniejszy sposób sprosta nowym potrzebom, będzie forma osiedli oparta na propagowanym w Niemczech nurcie funkcjonalizmu. Postulowano standaryzację i uprzemysłowienie budownictwa, przy najprostszym układzie, który funkcjonalnie zapewniłby najlepsze warunki mieszkaniowe. Główne zmiany w kształtowaniu form ówczesnych osiedli mieszkaniowych wynikały z faktu zmiany stosunków społecznych, w szczególności dotyczących emancypacji kobiet, które coraz częściej rozpoczynały pracę zawodową. W związku z tym faktem w osiedlach powstała potrzeba lokalizowania takich elementów wyposażenia, jak: żłobki, przedszkola, jadalnie - odciążające kobietę od prac domowych.

Na arenie naszego kraju, w okresie międzywojennym, jak również w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej, na szczególną uwagę

zasługują działania takich architektów, jak Helena i Szymon Syrkusowie czy też Barbara Brukalska, których główny wyraz myśli związany z kształtowaniem osiedli można odnaleźć w działaniach Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (WSM) czy też Towarzystwie Osiedli Robotniczych (TOR). Działania te zmierzały do budowania mieszkań społecznie najpotrzebniejszych przy jednoczesnym tworzeniu jak najlepszych ram do życia w osiedlu [9],[12]. Potrzeby te wynikały przede wszystkim z poniesionych strat podczas nękających nasz kraj wojen, które to doprowadziły do ogromnego deficytu mieszkaniowego. Polskie osiedla społeczne¹² charakteryzowała jednak ucieczka, w swojej przestrzennej formie, od sztywnych i schematycznych osiedli w zabudowie liniowej. Nie oznacza to, że nie stosowano się do wytycznych ujętych w „Karcie Ateńskiej”, jednak poszukiwano takiej formy kształtowania zabudowy, jaka umożliwiłaby indywidualizowanie poszczególnych sekcji osiedla¹³. Kolejnym wprowadzonym elementem był podział całego osiedla na mniejsze jednostki strukturalne, nazywane koloniami, które odpowiadały podziałowi ze względu na lokalizację na ich obszarze żłobków i przedszkoli. Najpełniejszy wyraz powyższych postulatów można odnaleźć w stworzonym w latach 50. XX wieku osiedlu WSM Mokotów, autorstwa Z. Malickiego i S. Twarowskiego [2], jak również w zrealizowanym wyłącznie częściowo osiedlu WSM na Rakowcu, autorstwa H. i S. Syrkusów, które było syntezą idei związanych z formami kształtowania tzw. „osiedli społecznych”.

Niestety, tworzenie osiedli społecznych zostało w latach pięćdziesiątych XX wieku skrytykowane przez ówczesne władze jako przykład złego naśladownictwa koncepcji anglosaskich. Można uznać ten okres za rozpoczęcie nowej epoki w budownictwie mieszkaniowym, w szczególności odczuwalnej w krajach socjalistycznych - potocznie nazywanej epoką budownictwa masowego. Dotyczyło to również Polski, gdzie w każdym ośrodku miejskim można natrafić na zespoły zabudowy mieszkaniowej z tzw. „wielkiej płyty”. Pomimo bogatych założeń programowych, osiedla te rzadko kiedy były pod tym względem realizowane całkowicie, tym samym zatracając minimalny charakter społeczny, stając się ośrodkami wyłącznie do celów zamieszkania [4].

¹¹ Polskę reprezentowali Szymon i Helena Syrkusowie. Szczegółowe relacje z Kongresów CIAM można odszukać w książce autorstwa Heleny Syrkus pt. *Ku idei osiedla społecznego* [9].

¹² Termin „osiedle społeczne” został sformułowany przez konspiracyjne działania PAU prowadzone w okresie okupacji hitlerowskiej przez Helenę i Szymona Syrkusów, którzy to wraz z B. Brukalską byli głównymi propagatorami idei osiedla społecznego na terenie Polski [2], s. 203.

¹³ Wacław Ostrowski nazywa ten nurt funkcjonalizmem zhumanizowanym [5], s. 246.

Na szczęście okres masowego budownictwa prefabrykowanego zakończył się, wprowadzając nas w świat kształtowania przestrzeni mieszkalnej, gdzie ponownie dochodzą do głosu potrzeby człowieka¹⁴.

3. OBECNE KIERUNKI W FORMOWANIU OSIEDLI MIESZKANIOWYCH

Większość procesów przestrzennych związanych jest z postępowaniem technicznym. Obecne procesy, w związku z coraz silniejszym uniezależnieniem się człowieka od dystansów przestrzennych, powodują zjawisko nazywane suburbanizacją, polegające na wyludnianiu się centrów miejskich kosztem wzrostu suburbiów, a tym samym zwiększanie się zurbanizowanej przestrzeni miejskiej. Jak każdy proces przestrzenny, tak i ten wywołuje następstwa, które mają bezpośredni wpływ na definiowanie nowych rozwiązań organizacji osiedli mieszkaniowych. Obecnie można wyróżnić trzy główne kierunki: rozwój osiedli ekologicznych; rozwój osiedli opierających się na częściowym powrocie do XX-wiecznych założeń urbanistycznych; rozwój wizji budynków - osiedli jutra. Wszystkie z powyżej wymienionych tendencji w dużej mierze wyływają z rozwijanych zasad zrównoważonego rozwoju, jakie musi respektować i uwzględniać urbanistyka XXI wieku [7].

Pierwszy nurt, nazwany osiedlem ekologicznym, opiera się na pięciu głównych zasadach: układ zabudowy optymalnie dopasowany i zintegrowany z układem rzeźby terenu¹⁵; zminimalizowanie zmiany naturalnej morfologii terenu; powiązanie zieleni wewnątrz poszczególnych sekcji osiedla z zielenią ogólną, pełniącą rolę głównej przestrzeni otwartej; używanie materiałów budowlanych mogących zostać powtórnie wykorzystanych oraz tworzenie budynków mogących pozyskiwać energię z naturalnych źródeł [7]. Pomimo iż tego typu rozwiązania były już stosowane w ubiegłym wieku, przede wszystkim przez kraje skandynawskie, dopiero w obecnym okresie wskutek propagowania i rozpowszechniania wiedzy na ich

temat, wkraczają one na arenę międzynarodową jako preferowany typ rozwiązań.

Drugi wyróżniony kierunek wyrósł w kręgu miast amerykańskich, gdzie wskutek niekontrolowanego, przestrzennego rozlewania się miast powstawały struktury osadnicze całkowicie wyzbyte cech indywidualnych, przestrzeni społecznych oraz publicznych terenów rekreacyjnych i zielonych. Powstała monokultura mieszkaniowa. Jednym z głównych kierunków, jaki ma skutecznie przeciwdziałać temu procesowi, jest „New Urbanism”¹⁶. Ruch ten, zdefiniowany przez trzynaście podstawowych reguł, w wyraźny sposób próbuje nawiązać do zasad kształtowania zespołów mieszkaniowych na początku XX wieku, w szczególności założeń powstałych na gruncie amerykańskim. W sposobie kształtowania zespołów mieszkaniowych w duchu „New Urbanism’u” należy wyróżnić powrót do takich elementów, jak: kształtowanie wyraźnie wyodrębnionych centrów osiedli, ośrodki usługowe lokalizowane na obrzeżach jednostek mieszkaniowych, szkoła podstawowa lokalizowana w bliskim sąsiedztwie, stosowanie różnych typów zabudowy, stosowanie wąskich ulic w celu wyeliminowania przypadkowego ruchu samochodowego. Ruch ten, tak jak to miało miejsce w „jednostce sąsiedzkiej” Perry’ego, ma za zadanie nie tylko kształtować środowisko mieszkalne o wysokich walorach, ma również wpływać na formowanie się więzi społecznych wśród lokalnych społeczności.

Najbardziej skrajna wizja osiedla - miasta przyszłości proponowana jest przez włoskiego architekta Paolo Soleriego, który już w drugiej połowie XX wieku rozpoczął popularyzację swoich założeń, określonych jako „Arkologia”¹⁷. Arkologia oznacza strukturę budowlaną, która zunifikuje architekturę z ekologią poprzez konstruowanie megastruktur architektonicznych, które przy wykorzystaniu wyłącznie naturalnych źródeł energii, całkowicie eliminując ruch samochodowy, staną się samowystarczalnymi osiedłami jutra. Obiekty „arkologiczne” mają wykorzystywać wysokość jako nowy wymiar ekspansji miasta, tym sa-

¹⁴ Za symbol przemiany można uznać wyburzenie w latach 70. jednego z największych amerykańskich osiedli mieszkaniowych Pruitt – Igoe, na którym ze względu na zastosowane rozwiązania doszło do rozwoju patologii społecznych, jak również dewastacji samego osiedla – stało się to symbolem upadku idei osiedli masowych.

¹⁵ Rozwiązania tego typu nie są doświadczeniami nowymi. Już w drugiej połowie XX wieku tego typu rozwiązania były stosowane w krajach skandynawskich, czego przykładem może być osiedle „Tapiola” w Helsinkach. W. Ostrowski nazwał ten nurt w kształtowaniu zespołów mieszkaniowych – krajobrazowym [5], s. 255-261.

¹⁶ Pod koniec XX wieku została utworzona przez A. Duany’ego i E. Plater – Zyberk organizacja „Congress for the New Urbanism”, której działania i główne kierunki w polityce można odnaleźć na stronie www.neurbanism.org.

¹⁷ Na stronie www.arcologia.org przedstawiona jest koncepcja powstającego od lat 70. XX wieku osiedla „Arcosanti” tworzonego w myśl zasad Arkologii, będąc przedsięwzięciem założonym przez samego autora Paolo Soleriego.

mym skrajnie niwelować poziom antropogenizacji terenów naturalnych¹⁸. Wydaje się jednak, że jeszcze przez długi okres nie będzie możliwości technicznych i finansowych w tworzeniu tego typu struktur. Duże wątpliwości wzbudzają też aspekty społeczne, gdyż trudno jest określić zmiany, jakie przyniesie organizacja życia w tego typu strukturach. Niemniej jednak wydaje się, iż zakreślona przez Soleriego wizja może stać się nowym wyzwaniem dla przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych.

ZAKOŃCZENIE

Osiedle jako miejsce życia człowieka nie jest wyłącznie częścią struktury miasta służącą jedynie funkcjom mieszkalnym. Osiedle, poprzez swój kształt, formę oraz elementy wyposażenia, jest strukturą wielowarstwową, która zapewnia swoim mieszkańcom nie tylko odpowiednie walory środowiskowe, ale również wspomaga rozwój człowieka w całej złożoności jego życia. Toteż koncepcje osiedli ewoluowały, podobnie jak życie ludzi w XVIII, XIX i XX wieku. Dobre warunki mieszkaniowe to te, w których zapewnione są możliwości realizacji potrzeb pojedynczych mieszkańców, przy równoczesnym nieograniczaniu rozwoju całej społeczności osiedla. Rozwój głównych wizji organizacji struktur funkcjonalno-przestrzenno-społecznych osiedli mieszkaniowych

na przestrzeni trzech wieków ukazuje, że nie ma ich formy ostatecznej.

BIBLIOGRAFIA

1. **Czarnecki W.**, *Planowanie miast i osiedli*, t. II, PWN, Warszawa 1965, s. 316.
2. **Goldzamt E.**, *Urbanistyka krajów socjalistycznych*, Arkady, Warszawa 1971.
3. **Jałowicki B.**, *Osiedle i miasto*, Arkady, Warszawa 1968, s. 17.
4. **Nowicki J.**, *Kształt przestrzeni mieszkalnej*, Zakład Wydawnictwa CZSR, Warszawa 1980.
5. **Ostrowski W.**, *Urbanistyka współczesna*, Arkady, Warszawa 1975.
6. **Perry C.A.**, *Housing for the machine age*, Russell Sage Foundation, New York 1939.
7. **Pęski W.**, *Zarządzanie zrównoważonym rozwojem miast*, Arkady, Warszawa 1999.
8. **Skibniewska H.**, **Bożekowska D.**, **Goryński A.**, *Tereny otwarte w miejskim środowisku mieszkalnym*, Arkady, Warszawa 1979.
9. **Syrkus H.**, *Ku idei osiedla społecznego*, PWN, Warszawa 1976.
10. **Wallis A.**, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990.
11. **Wojtkun G.**, *Osiedle mieszkaniowe w strukturze miasta XX wieku*, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 2004.
12. **Ziółkowski J.**, *Urbanizacja, miasto, osiedle*, PWN, Warszawa 1965.

¹⁸ Pierwszych założeń tego typu należy doszukiwać się w wizjach Le Corbusiera, który głośno postulował wznoszenie wysokich budynków mieszkalnych w celu uwolnienia gruntów miejskich, które można przeznaczyć pod organizację zieleni. Przekonania jego zostały również wyrażone w postaci wizji miast przyszłości, jak choćby w projekcie „Miasto współczesne” z 1922 roku.